

МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ ВТІЛЕННЯ ОБРАЗУ СМЕРТІ В ПРОЗІ Є.ПАШКОВСЬКОГО ТА О.УЛЬЯНЕНКА

Анотація: Статтю присвячено аналізу мовних особливостей втілення образу смерті в творчості Є. Пашковського та О. Ульяненка. А саме: автор досліджує використання порівнянь та числівників під час опису прозаїками різноманітних смертей, а також подій та явищ, пов'язаних із нею.

Ключові слова: індивідуальний характер мовного процесу; оціночне ставлення; зіставлення; порівняння; точна або невизначена кількість.

Аннотация: В статье анализируются речевые особенности воплощения образа смерти в творчестве Е. Пашковского и О. Ульяненко. А именно: автор исследует использование сравнений и числительных во время описания прозаиками разнообразных смертей, а также событий и явлений, связанных с ней.

Ключевые слова: индивидуальный характер речевого процесса; оценивающее отношение; сопоставление; сравнение; точное или неопределенное количество.

The article is dedicated to the analysis of the linguistic peculiarities of the personification of the image of death in the works by E. Pashkovsky and O. Ulianenka. Namely: the author studies the usage of the comparisons and the numerals during the description by prose writers the variety of death, and also the events and the phenomena which are connected with it.

Key words: individual character of the linguistic process, evaluative treatment, comparison, exact or indefinite quantity.

Існує цікавий парадокс – яким би не було життя людини: трагічним чи щасливим, вона завжди згадує про смерть. При цьому, звичайно, кожна нова епоха вносить свої корективи та “моду”. Особливий інтерес являють собою твори художньої літератури, адже “те, як людина тлумачить смерть і яким способом відбивається від неї – ключ і до її філософії” [4, с.250-251].

Творчість Є.Пашковського та О.Ульяненка є, безперечно, унікальним явищем в сучасній українській літературі. Проза цих письменників надзвичайно оригінальна у виявленні авторських оцінок зображення теми смерті, але у своїй сукупності багато в чому ще не вивчена. Проблема аналізу вираження та розуміння смерті у творах цих прозаїків ускладнюється також багатоаспектністю даного явища у їхній творчості, але яке, водночас, універсальне й неповторне їхніх творчих особливостей.

Тому мета статті – простежити відбір слів, за допомогою яких знаходить своє вираження оціночне ставлення письменників до зображуваних мотивів смерті на рівні індивідуального характеру мовного процесу. Для цього виділимо в художньому тексті окремі слова, що набувають особливого естетичного значення під час опису картин смерті.

Варто зауважити, перш за все, загальні мовні особливості творів цих авторів. Н.Зборовська, погоджуючись із думкою Т.Гундорової, Є.Пашковського називає “людиною-мовою” [3, с.145], бо “він витворив оригінальну експресію, незвичайну словов’язь, концептуальну мову пам’яті” [3, с.145]. Хоча, у той же час, вона вважає, що Є.Пашковський “залишається деякою мірою традиційним письменником на рівні мови, продовжуючи оригінальну для української літератури поетичність письма. Він власне перетворює

історичне і сучасне буття народу в поезію мови, у поетичне літописання...”[3, с.147].

А дослідниця текстів Є.Пашковського О.Вертипорох зауважує, що до ускладнення читачької рецепції у нього призводять також “експерименти на мовному рівні, експресивна надмірність мовлення, розширення конотаційних меж художнього слова, безупинні асоціативні ланцюги” [1,с.96].

Провідними у творчості О.Ульяненка постають мотиви патологічної смерті, гіперболізація різного роду збочень і аномалій. У художній манері митця простежується стильовий еkleктизм, але автор віддає перевагу новонатуралістичному моделюванню дійсності в художній системі постмодернізму.

Художню концентрацію патологій, збочень і насильства в О.Ульяненка можна віднести до “екстремального реалізму” [21, с.145]. Прозаїк виступає як своєрідний експериментатор “чорної” розповіді [2, с.111].

Відомо, що для того, щоб безпосередніше вплинути на почуття, потрібно більш конкретне уявлення про ознаку, про яку слід нагадати й до якої привертається увага.

Саме тому, на нашу думку, для контекстуально-синонімічного увиразнення мовлення Є.Пашковський та О.Ульяненко використовують, у першу чергу, порівняння. Уявлення про смерть конкретизується шляхом зіставлення її із іншими предметами, подіями, речами або явищами, що містять у собі необхідне для конкретизації ознаки в більш концентрованому вияві.

Письменники виокремлюють слова з характерним потрібним забарвленням, щоб викликати широку гаму почуттів: співчуття, ненависть, біль, страх, страждання, відчай, байдужість, задоволення..., де кожне з порівнянь надає змістові потріб-

ного відтинку, залежно від умов, за яких настала смерть – насильницька, мученицька, природна...

Наведемо приклади. Порівняння, у першу чергу, використовуються прозаїками для опису:

– образу смерті. У Є.Пашковського вона виступає як "...наречена під синім вельоном, у вінку з цвіту папороті, почув її голос, тихий мов капіж росяної каламуті з черепичного даху, вдихнув морозний і глицевий запах її тіла, блідого, як крила засохлих метеликів-капустянок" [6, с.166]. А у О.Ульяненка прочитуємо "смерть, як легке і тремтливое дихання Христі" [24, с.160].

– страху перед смертю: "люди металася як божевільні. В очі кидалось відразу, що від страху вони втратили розум..." [24, с.130].

– роздумам про смерть: "смерть – як солодка приправа до життя" [17, с.62]; "смерть – позбавлення життя як покара чи як найвища благодать" [22, с.73]; "смерть не що інше, як дійсний кінець" [22, с.22].

– портрету убивці: "Він ішов трохи перевальцем, важким кроком, але досить швидко і впевнено, як то роблять багаті люди або наймані вбивці" [15, с.48].

– відмінностей у відношенні до смерті із віком людини: "видом геть зоднаковів, як всі старі, щоб смерть легше розрізняла нас по гріхах" [5, с.201].

– відношення до смерті інших людей: "на скобоченій, іржавій, як сама смерть, табличці Івана білою фарбою номер нарейдано" [8, с.18].

– опису покійників: "утопленик був вже обліплений п'явками, з лицем і руками, побілілими, мов змилки" [10, с.243]; "Яшка з розваленим черепом і жовтим, воцаним, пожмаканим, як пергаментний папір, обличчям" [17, с.29]; "З горлянки ще свистіла кров, хоча тіло вже вивільнилося і для стороннього ока стало чужим, непотрібним і бридким, як і кожен труп" [15, с.68].

– ритуалу поховання: "розчиняються зелені ворота, труну з покійником плавно, втішено, з шанобою, мов на празнику якомусь несуть вузькими вуличками" [13, с.20].

– цвинтаря: "на цвинтарях бузок сильно кушиться, мов бажаючи виквітувати й зрожевіти, спалити вщент ту невикористану, незжиту силу, що і потойбік земного не дає вснути навік..." [10, с.445].

– поводження людини перед видимою смертю: "чвиркнула кров і голова з обрубком дерева упала в калюжу. Дві наступні жертви завищали, немов обпечені, потому наче покам'яніли..." [25, с.86].

– стану людини в небезпечний для життя момент: "вона сміялася... як перед погибеллю" [12, с.282]; "вона кричала ... як кричать ... зачувши невловимий холод смерті" [13, с.103]; "сиділа нерухома, бліда, наче людина, яка вже давно засуджена на смерть" [19, с.93]; "мовчали тяжко, як перед чієюсь смертю" [21, с.7].

– стану після вбивства: "зайшов до вбиральні й старанно вимив руки. Він усміхнувся, наче просвітлів увесь" [22, с.83].

– натуралістичних подробиць: "і очі вам не повилазять, як пряма кишка в повішеного маніяка" [10, с.227]; "коли мозок проплавиться, мов сніг від кривавої сечі простреленого, конаючого звіра" [10, с.264].

– смерті тварини: "бугай тужно зайшовся майже дитячим ревом... вирячив очі, і налиті кров'ю баньки... затужив, наче кличучи телицю" [13, с.205]; "прикиданий снігом собака здихає розплющено, мов просить добити" [10, с.79].

– запахів: "запах волошок – як у труні небіжчика" [15, с.51].

– місце дії: "по обкошеній, як цвинтарний рів долині" [6, с.64]; "шиби будинків, наче вибрані птахами очі покійників" [25, с.95].

– часу дії: "на дахах спить тихенька смерть, яку називають – ніч" [25, с.14].

– пори року: "Бо осіння доба – таки дійсно умирання" [13, с.39].

– природних явищ: "вода глушила голоси, нагадуючи схлипи плакальниці" [9, с.12].

– причин самогубства: "і того дня мені вперше захотілося вчинити над собою вбивство, бо стільки болю я не відчував ніколи, як у той день" [15, с.38].

– певних емоцій: "висіти б вам, як тим вовчидлам на уді" [10, с.441]; "судомна тривога, наче змішаний з кров'ю сніг у роті вішалника" [10, с.335]; "скільки разів зневіра ... вгодовувала тебе вовтузнявою, мов дохлого коня червою" [10, с.394].

– портретної характеристики героїв: "Перед Спіфанієм кланялися і читили його, наче саму смерть" [16, с.76]; "Дірко з оголеним смертеподібним торсом" [13, с.49]; "... тобі, старлей, з такими руками працювати ... краще катом..." [11, с.23]; "Такі доморослі, як Леф, мають якусь силу, що виховує із них справжніх теоретичних убивць" [14, с.30]; "осклілим, як у мерця поглядом" [15, с.28].

– задоволення "від скоєного вбивства: "за чверть він повернувся, якимось п'яно і оскліло усміхаючись одними губами. Очі, що у тієї рибини" [24, с.21].

– передчуття смерті: "Він уже бачив свою смерть, як пророче видіння" [15, с.25].

– подробиць різновидів смерті: "насоси тримають набряклу німоту, мов останні краплі повітря в легенях потопельника" [10, с.125]; "гойдається, мов на вітрові задублий шибеник" [10, с.335].

– втрати сучасною людиною потягу до вшанування пам'яті померлих, свого роду ... : "кладовище курилося димом, полускувало кинутими жужмом у вогонь вінками; могильні плити із зітертими написами, повивернутими немов дужим ураганом" [13, с.41].

Тексти Є.Пашковського та О.Ульяненка характеризуються також використанням числівників. Їх вживання обумовлене, перш за все, тим, щоб максимально підсилити зображально-виражальну здатність створити художній образ смерті і виразити всю повноту задуманого змісту.

Числівниками, як бачимо, письменники позначають:

– характеристику смерті: “... ось кінь чалий. А той, хто на ньому сидів, на ім'я йому Смерть, за ним же слідом шов Ад. І дана їм влада була на четвертій частині землі забивати мечем, і голодом, і мором, і земними звірми” [6, с.101].

– причин смерті: “на шостому місяці здушила юрба в автобусі” [6, с.178]; “в будах, на сіні конає понад вісім тисяч осіб” [10, с.166]; “голіруч збирати уламки смертоносністю в тисячі бер” [10, с.101].

– страшні смерті під час голодомору: “братова й п'ятеро дітей спухли...” [9, с.45].

– відмінності у похованні небіжчиків, що належали до різних соціальних прошарків: “труну, обтягнуту, як того велить блатний закон, зеленим оксамитом... понесло десятеро корешів у твідових піджачках...” [25, с.45].

– злочин і покарання: “похорон підняв багато людей. Кварталом верещали про суд” [18, с.87]; “суд виніс йому вирок – п'ятнадцять років суворого режиму” [24, с.381].

– класифікацію смертей:

а) насильницька (“одного дня знайшли її у прикабарку, з головою у відрі рідких помий” [15, с.75]);

б) від нещасного випадку (“В Алушті зсунулася скеля в море. Знесло два будинки” [12, с.299]; “на будівництві бетонна мухобойка таки встигла разом зі смертю, накрити кількох” [22, с.30]).

– страх перед смертю: “вона, аби захотіла, могла вистрибнути з вікна, принаймні закричати, дарма, що сьомий поверх” [24, с.134].

– відношення до смерті інших: “повз п'ятьох замерзаючих бомжів пройшов міліцейський патруль, упритул не помітивши їх, щоб зранку витягнути за ноги і більше не мати мороки” [10, с.366]; “світом правлять пребезсовісні люди ... як їм тяжко на похоронах виголошувати співчуття сотням сімей і вдовам” [10, с.288]; “двірник вимітав кишки нещасної – двоє її дітей ще стояли там і дивилися за мітлюю” [10, с.165].

– знущання над померлими: “сотні трупів, підібраних вилами на вулиці” [10, с.165].

– знеособлення людини після смерті: “комісія п'ять мертвих душ відковгала” [6, с.120].

– описи ритуальних обрядів: “вибирати між містами і країнами ті два метри, що навіки заспокоять” [12, с.299]; “вибила для своїх родичів кілька метрів на Байковому цвинтарі” [22, с.58]; “дві процесії попарно рухалися по обидва боки вулиць” [13, с.23]; “замалим не три двори порозсідалося за столом ... поминали...” [25, с.46]; “три дні вони тягнули сумних траурних пісень” [23, с.62]; “за вікнами ревла осінь ... зливаючи сороковий день по Димику” [22, с.47]; “після цвинтаря, відмивши трьома водами руки” [8, с.10].

– Ангела Смерті: “безпристрасне обличчя, срібне і красиве волосся і два пухнастих крила, і одяг білий...” [24, с.265]; “смертний ангел всіяний сотнею очей” [6, с.33].

– некрофілічні потяги: “вбиває одне око, потім друге. Слухає з насолодою, як тріскається рогівка, чвиркає рідина і кров” [24, с.268]; “висить на гілці вишні ... два покійники. Натопт біля них. Зазвичай отакий цікавий люд...” [24, с.340].

– час дії: “першого серпня 1989 року надійшло повідомлення: “забито у нелюдський спосіб четверо людей” [24, с.111]; “Його задушить у в'язниці Ромодан, а рівно через два дні після цих подій буде накладено мораторій на смертну кару” [24, с.381]; “війна затяглася не на один рік” [13, с.224]; “через три роки він спалить рідне місто” [13, с.225].

– точну дату смерті: “Йому хотілося померти. Йому виповнилося сьогодні двадцять п'ять років” [13, с.114].

– перелік скоєних злочинів: “посікли на шмаття двох дівок” [13, с.29]; “згвалтував двох дівчаток семи років” [24, с.135].

– причини, що спонукають людину до вбивства: “Початком до всього Андрій вважав “білі сорочки” та 224 кілометр ...” [15, с.25]; “Потім, у часі, доктор скаже, що мати Івана і була першим злим його генієм” [24, с.181]; “Два янголи в мені борються ... чорний і білий ... хто переможе...” [13, с.9].

– характеристики героя: “Так, віслюки, голосуйте за Генерала – він зараз друга людина після Всевишнього” [14, с.33]; “носив галіфе, однобортний військовий кітель, і закладав три пальці між другим і третім гудзиком” [25, с.21]; “Був... взірцем для дамочок і баришень від сімнадцяти і старше” [24, с.261]; “я сам кілер, хоч з двома освітами...” [22, с.14]; “поговір ходив, що вбили рідного п'ятого брата” [13, с.11].

– картин масової загибелі людей: “І тоді почали падати люди. Перший впав у Погане озеро... затим один чи двоє звалилися і провалили дах старого млина. (...) Тіла здебільше скидалися на холодець. Одні були геть роздягнені, інші тільки нагадували людей; з других лишилися шматки тулуба, з однією рукою...” [15, с.50].

– смерть, як просту констатацію фактів: “Обрахунки йшли на мільйони людських погібелей” [10, с.179].

– особливості поведінки убивць: “за чверть години він повернувся, якось п'яно і оскліло усміхаючись одними губами” [22, с.21].

– смерть, як відлік часу: “Він виміряв собі ... для смерті шість днів” [14, с.53].

– смерть як своєрідний засіб дозвілля: “сьогодні два похорони, весілля, куди б його краше” [19, с.30].

– сні героїв, які віщують загибель: “Йому якось приснився сон. Бачив дядька Блох ... бачить, як четвірку розстрілюють дівчата з револьверів у потилицю... Дядька добивали трьома пострілами” [22, с.53].

– різні явища, що порівнюють зі смертю: “ти впізнав свою смерть так близько, як завислий на одній руці над прірвою” [10, с.158].

– смерть тварин: “двійко зайців осклілими очима зорили в стелю” [5, с.326].

– смерть, як прибуток: “тринадцять хусток, що відпівальницям тримала, туфлі нові...” [5, с.241]; “точили цвинтарний граніт, до якого припрасовували фотомедальони небіжчиків і по трьох канавках бронзовою фарбою виводили хрест” [6, с.175].

– речі, жахливіші за смерть: “вимагаючи з п’ятнадцятки перейти на довічний термін, так лякала злочинців перспектива волі ...” [10, с.129].

Числівники також допомагають у текстах увиразнити, акцентувати увагу, передати точну або невизначену кількість убивств.

Започаткована тема досить актуальна, але водночас і складна для аналізу. Наші спостереження – лише крок до більш докладного дослідження мовного втілення та вираження мотивів смерті у твор-

чості Є.Пашковського та О.Ульяненка. Індивідуально-авторське сприйняття цієї теми, як бачимо, простежується через різноманітність й множинність відчуттів, основаних на щедрому використанні мовно-стильових засобів та відповідних частин мови.

Є.Пашковський пише: “письменник ... писати-ме і дописуватиме, відживлюючи тодішню українську мову – не набір слів: енергетику, з допомогою якої він і його сучасники, як і ми тепер, залагоджуватиме свої стосунки з примарами й смертю” [7, с.7].

“Взявши на себе роль нігілістичного пророка, котрий однозначно вловив у колективному несвідомому майбутню загибель, вказавши безнадійну дорогу своїй країні, автор прив’язався до зла світу ... став його співцем”, – підсумовує про творчість О.Ульяненка Н.Зборовська [3, с.177].

Література

1. Вертипорох О. Текст і бунт / Авторефлексивний прозопис Євгена Пашковського : монографія / О. Вертипорох. – Черкаси, Чабаненко О.А. – 2008. – 144 с.
2. Єшкілев В. Ульяненко Олесю / В. Єшкілев // Плерома. – Івано-Франківськ, 1998, – Вип. 3. – С.111–112.
3. Зборовська Н. Містична безодня у прозі Олеся Ульяненка / Н. Зборовська // Феміністичні роздуми. На карнавалі мертвих поцілунків / Н. Зборовська, М. Ільницька. – Львів, 1999. – С.160–178.
4. Моклиця М. Модернізм як структура : Філософія. Психологія. Поетика : монографія / М.В. Моклиця. – Луцьк : ред.вид. відд. “Вежа” Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2002. – 390 с.
5. Пашковський Є. Безодня : роман / Є. Пашковський // Вечеря на дванадцять персон. – К. : “Генеза”, 1997. – С.170–341.
6. Пашковський Є. Вовча зоря : роман / Є. Пашковський. – К. : Молодь, 1991. – 216 с.
7. Пашковський Є. З мільйонних терзань зринає посвітліла мова / Є. Пашковський // Урядовий кур’єр. – 2001. – 28 квітня. – № 77. – С.7.
8. Пашковський Є. Свято : роман / Є. Пашковський // Дніпро. – 1989. – № 9. – С.8–24.
9. Пашковський Є. Свято : роман / Є. Пашковський // Дніпро. – 1989. – № 10. – С.4–52.
10. Пашковський Є.В. Щоденний жезл / Є.В. Пашковський. – К. : Генеза, 1999. – 471 с.
11. Ульяненко О. Антисеміт / О. Ульяненко // Кур’єр Кривбасу. – 1998. – Лютий. – С.23–26.
12. Ульяненко О. Богемна рапсодія : роман / О. Ульяненко // Кур’єр Кривбасу. – 1999. – № 119–121. – С.254–320.
13. Ульяненко О. Вогненне око : роман / О. Ульяненко. – К. : Укр.письменник, 1999. – 229 с.
14. Ульяненко О. Зимова повість : роман / О. Ульяненко // Українські проблеми. – 1994. – № 2. – С.25–62.
15. Ульяненко О. Знак Саваофа : роман / О. Ульяненко // Кур’єр Кривбасу. – 2003. – № 159. – С.3–69.
16. Ульяненко О. Знак Саваофа : роман / О. Ульяненко // Кур’єр Кривбасу. – 2003. – № 160. – С.73–105.
17. Ульяненко О. Изгой : маленька повість / О. Ульяненко // Березіль. – 2003. – № 1–2. – С.52–65.
18. Ульяненко О. Ірка / О. Ульяненко // Кур’єр Кривбасу. – 1999. – С.82–88.
19. Ульяненко О. Муха / О. Ульяненко // Україна. – 1995. – №11–12. – С.29–31.
20. Ульяненко О. “Наша сучасна еліта, яка не володіє ані думами, ані майном, приречена зчиняти бурю в склянці горілки” / О. Ульяненко // Кур’єр Кривбасу. – 1999. – № 118. – С.114–149.
21. Ульяненко О. Рецидив / О. Ульяненко // Кур’єр Кривбасу. – 2000. – Липень. – С.3–9.
22. Ульяненко О. Син тіні : роман / О. Ульяненко // Кур’єр Кривбасу. – 2002. – № 146. – С.3–80.
23. Ульяненко О. Син тіні : роман / О. Ульяненко // Кур’єр Кривбасу. – 2002. – № 147. – С.9–85.
24. Ульяненко О. Сталінка; Дофін Сатани : романи / О. Ульяненко. – Харків. – Фоліо, 2003. – 382 с.
25. Ульяненко О. Сталінка : роман, оповідання / О. Ульяненко. – Львів: Кальварія, 2000. – 124 с.
26. Ульяненко О. Хрест на Сатурні / О. Ульяненко // Кур’єр Кривбасу. – 2004. – № 177. – С.53–102.

Стаття надійшла до редакції 26.03.2011